

Михед Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ: МІЖ КЕНОТИЧНИМ ЛАБІРИНТОМ ТА АВТАРКІЄЮ

Пам'яті Т. Н. Денисової

Стаття інспірована рефлексіями про вагомість багатогранного наукового доробку видатного вітчизняного філолога Т. Н. Денисової (1934–2015). Завдяки їй постала не тільки вітчизняна школа американістики, а й унікальна за обсягом охопленого матеріалу «Історія американської літератури» (2012). Об'єктом аналізу розвідки стали ті принципи, які Т. Н. Денисова вважала засадничими для будь-якої історії літератури: це специфічний жанр академічного літературознавства, що тримається на антологічності, міжгенераційному діалозі, утвердженні канону та його постійній ревізії тощо. Ці методологічні засади проф. Т. Н. Денисової інспірували потребу оновлення канону «історії літератури», зумовлену принциповою зміною природи Логосу та його впливу на реципієнта в постгутенбергову добу. Чи можна досі трактувати історію літератури як об'єктивно самодостатню, тобто автаркічну, адже вона є й розвивається за своїми законами, незворушна щодо реакції критиків та аналітичних рефлексій науковців, а чи це кенотичний лабіринт, звивами якого просуваються дослідники і студенти? У статті пропонуються нові стратегії формування й навчального процесу на нових засадах структурованих антологічних посібників з історії літератури. Серед іншого – включення культурального компонента в літературознавчі студії та формування цілісності сприйняття сучасної культури як синергетичної системи; розуміння літературної освіти як фільтру сприйняття дійсності і як засобу формування самостійної критичної оцінки; постійна зміна оптики прочитання класики, що передбачає рекурсивність навчальних курсів і програм, які щороку починаються й закінчуються та які щороку з початком нового кола кенотичного лабіринту придатні до модифікації з урахуванням нових реалій і викликів сучасності. Якщо історія літератури, як підручник і академічне дослідження, може собі дозволити стан автаркії, то навчальна програма потребує рекурсивного оновлення фільтрів та обраних для їх формування маркерів. Віднайти баланс між варіативністю і збереженням стабільності, поєднати постійно модельований лабіринт навчання з автаркією канонічного знання – головне завдання новітньої історії літератури.

Ключові слова: історія літератури, Т. Н. Денисова, логос, автаркія, кенотичний лабіринт, канон, рекурсивність.

Постановка проблеми. Історія літератури не тільки як специфічний жанр академічного літературознавства чи просто підручник, а і як феномен генераційного діалогічного взаєморозуміння – один із наскрізних векторів інтелектуальних рефлексій видатного вітчизняного філолога Т. Н. Денисової (1934–2015). Вона зробила неймовірну річ – самотужки написала історію ледь не всієї літератури США [1]. Так, головним для проф. Т. Н. Денисової було ХХ століття й новітня літературна сучасність, але поступово вона поверталася до витоків, до начал становлення нації та її літератури, а в розмовах говорила про наміри написати всеохопну історію американської літератури.

Постановка завдання. Стаття інспірована рефлексіями про вагомість багатогранного наукового доробку видатного вітчизняного філолога Т. Н. Денисової, що зумовлює вибір теми публікації.

Виклад основного матеріалу. Постійно поставало й обговорювалося питання: якою має бути сучасна історія літератури, і, звісно, не тільки американська? Т. Н. Денисова принагідно до своєї книги та її засад зазначила кілька позицій:

1. Покликаючись на Р. Спіллера, головного редактора канонічної сьогодні історії літератури США 1948 року, підставно стверджувала: «Кожне покоління має написати власну історію, визна-

чити її у власних термінах» [1, с. 7]. І йдеться не тільки про суб'єктивність селекції й «розуміння суті канону.

2. Покликаючись на Дж. Б. Габбела (J. V. Hubbel), який 1929 року серед фундаторів авторитетного часопису “American Literature” визначав його видавничу стратегію, що її тримаються й нині, – окреслення домінантних тенденцій розвитку національної літератури, тобто творення її цілокупної історії, і при цьому говорив про необхідність американцями інших країн, орієнтуючись на американські зразки, формувати «свій варіант історії літератури США <...> принагідно конкретних історико-культурних обставин» [1, с. 8].

3. І третя важлива грань діяльності Т. Н. Денисової, яка засвідчена її історією літератури та яка має братися до уваги творцями всіх «конкретних» історій: «Історія – основа навчального процесу; літературна історія – це протидія невігластву, вузькій спеціалізації, роздрібненості», адже одна з головних її функцій – «виховна» [1, с. 6].

І знову таки Т. Н. Денисова покликається на твердження М. Александера, автора історії англійської літератури 2002 року, що вкотре свідчить навіть не тільки про її безперечну ерудованість, а й про необмежене коло інтересів фахівця-гуманітарія, яким він в ідеалі й має бути. І ось тут на авансцену виходять кілька головних чинників, дещо відмінні від зазначених Т. Н. Денисовою, якій пощастило працювати в добу Гутенберга – коли слово писали, читали, викладали і слухали. Сьогодні аудіовізуально перейняте «покоління перемикачів каналів чи гаджетів» здебільшого слухає й дивиться, а проблеми структурування історії літератури та формування скороченої навчальної програми входять у суперечливе, навіть антагоністичне протиріччя, бо ніхто не хоче поступатися позиціями, що були окуповані й надійно освоєні століття тому. Тому така й назва цієї розвідки: з одного боку, самодостатня історія літератури, автаркічна, об'єктивно байдужа до кількості реципієнтів – вона є і розвивається за своїми законами, незворушна щодо реакції критиків та аналітичних рефлексій науковців, які потсфактум фіксують її черговий виток, а з іншого – це кенотичний лабиринт, химерними звивами якого поволі просуваються дослідники різного штибу, в тому числі й студенти, десь заходячи в глухий кут, десь оминаючи присутні сегменти, але так і не сформувавши в кінцевому результаті чітке розуміння вектору руху – чи то в центр темряви, до Мінотавра незнання, чи то до виходу – зі світлом здобутого знання.

Потрібні нові стратегії формування й навчального процесу, відповідно, на нових засадах структурованих антологічних посібників з історії літератури. Розуміючи всю марність цих розмов, усе ж хочу запропонувати кілька тез, які видаються актуальними. Почати треба з того, що заперечувала Т. Н. Денисова, – з включення культурального компонента в літературознавчі студії. Неможливо сьогодні повністю елімінувати літературний процес від культурного контексту. Цього, до слова, не робила й сама проф. Т. Н. Денисова, врядагоди покликаючись на якісь події, які просто не можна було оминати. Але для сучасності знаковим стало поняття синергетики, що наголошує на інваріантній взаємодії відкритих структур, якими є різні форми мистецтва та яким є повсякдення, що увійшло в культурний простір. Художня література, й акцент саме на «художності», тому що англійською маркується як *fiction*, тобто вигадка чи обман, формує відпочатково фікційний простір, що конвенційно і сприймається читачем як такий, у якому письменник спершу «вбиває», а потім наново конструює дійсність, анатомуючи як зовнішній світ, так і внутрішній, оперуючи обманом як скальпелем – для оголення істини. Оце, певно, і є головний педагогічний парадокс історії літератури як навчальної дисципліни – використання художньої вигадки для розуміння сутності реальності, що, ймовірно, є чи не визначальною ознакою *homo sapiens*. Ключовим у цій тезі знову ж таки є слово *fiction*, яке має стати засадничим під час викладання літератури. Чому? Тому що нинішня доба тотальної постграмотності створює ілюзію доступності будь-якого знання, а отже, й оманливу ілюзію легкості опанування ним. Але при цьому якимось не йдеться про ще один маркер сучасності – селекцію знання та інформації, що дозовано пропускається крізь різного типу й рівня фільтри влади. Ось це, як на мене, чи не найголовніше, чим має займатися літературна освіта, тим, чим вона займається від початку свого становлення: самій стати фільтром сприйняття дійсності, вчити розпізнавати будь-які інформативні фільтри й формувати навички самостійного критичного сприйняття і фільтрування знання. Яким би не було це знання чи якою б не була влада, все одно засобом їх реалізації залишається *Logos*, *Слово*, яке все ще рухає світ і рухається ним, а Слово – все ще медіум літератури. І реклами.

Перш ніж читач усвідомлює себе читачем, він уже брутально завойований як споживач – засобами того ж слова, захисту від різних форм консюмеристської агресії якого має вчити література

як навчальний предмет. І ще одне, про що, як мені здається, ми призабули. Студенти не читають, але вони й не пишуть. Тести аж ніяк не замінять твори, які спонукали хоч якось мислити. Тому викладання історії літератури має брати до уваги й те, що нинішньому поколінню студентів-читачів пропонується для вивчення не те, що далека їм художня реальність, яку не вони воліли б вибрати, а геть чужа й нецікава, яка залишає їх байдужими. З мого досвіду викладання історії англійської літератури: класична історія Холдена Колфілда з його наївним бунтарством проти «липи» 2018 року «програла» поряд із боротьбою за виживання індійських підлітків у романах А. Адігі «Білий тигр» і В. Сварупа «Питання – відповідь».

Спостереження за чужим вигаданим життям і «проживання чужої реальності» має отримати мотивацію вміння не тільки «читати» життя, а й «писати» життя. Оскільки це, зрештою, доведеться робити наступним поколінням, то наступне завдання – не відкидання «липи» попереднього досвіду, а «ревізія» канону і класики, тобто кардинальна зміна оптики її бачення і прочитання. І це можливо робити вже, зваживши на рекурсивність навчальних курсів і програм, які щороку починаються й закінчуються та які щороку з початком нового кола кенотичного лабіринту придатні до модифікації з урахуванням нових реалій і викликів сучасності. Якщо історія літератури як підручник та академічне дослідження може собі дозволити стан автаркції, то навчальна програма потребує рекурсивного оновлення фільтрів та обраних для їх формування маркерів. Оце, ймовірно, найскладніше, варіативність зі збереженням стабільності, поєднання постійно модельованого лабіринту навчання й автаркції канонічного знання.

Оскільки як пресупозиція цієї рефлексії обрані тези «навчання-як-читання-як-писання життя крізь систему фільтрів», то необхідним, окрім ревізії канону, бачиться не тільки розширення кола читання (постає питання про те, що сьогодні вважати літературою?), а й неминуче включення дотичних до суто вербальних творів із суміжних мистецьких сфер. Питання не тільки в інтермедіальності, а й у цілісності сучасної культури як синергетичної системи. Як неможливо говорити про мистецтво модерну, не згадавши про Марселя Дюшана і його пісуар – реді-мейд, інскрипція якого – «від Марселя Дюшана» – засвідчила, що це не об'єкт, створений митцем, а ідея – висловлена митцем, так само неможливо, згадуючи Гертруду й Лео Стайнів, обмежитися мемом «втраче-

ної генерації». У нас досі говорять про модернізм, спокійно оминаючи непристойного чи якого там Дюшана, модернізм від цього не втрачає, втрачає читач, який потім не розуміє, чому Далі взявся до ілюстрацій Керроллової Аліси й до чого тут узагалі Рене Магрітт.

Чим далі, тим складнішим і динамічнішим стає світ, тому програма, як і підручник, не втрачаючи головного, має оперативно і гнучко впливати в єдине ціле, байдуже в якому порядку, але діалектично, враховуючи зацікавленість аудиторії й навчальні вимоги, Джона Донна, химерного англійського поета-метафізика XVII століття, який залишився в історії літератури кількома відомими фразами – починаючи від рефлексій Т. С. Еліота про налаштованість свідомості поета на роботу, за приклад чого йому править Дж. Донн, і назви роману Е. Гемінгвея «По кому подзвін» і закінчуючи відомою піснею *Beatles*, авторства Джорджа Харрісона, «Here Comes the Sun» (1969), що є алюзією на вірш Дж. Донна «The Sun Rising». Принагідно зауважу, що Дж. Донн, який свого часу шокував читача використанням геометричних форм для освідчення в коханні, сьогодні прочитується як предтеча фрактальної гіпотези, тобто іманентної лакунарності простору і знання, центральним постулатом якої проголошена геометрія краси [3]. Саме Джон Донн виявляється тим фокалізуючим фактором, що з'єднує дистанційовані в часі і просторі мистецькі явища, про які зобов'язаний знати й говорити історик літератури. Якщо Дж. Донн бачив у поезії евклідову геометрію, то, наприклад, сучасний класик Том Стоппард розуміє драму як вищу математику, включаючи в її простір архітектуру та закони термодинаміки, літературну критику й романтичний дискурс. Доречно звучать у цьому контексті слова Персі Біш Шеллі із «Захисту поезії», що саме поетова мова окреслює непомітні окові зв'язки.

Неймовірно важливого значення під час створення історії літератури набуває компаративний аспект, до якого тяжіла Т. Н. Денисова, котра присвятила компаративістиці присутній відтинок свого наукового життя. Це стосується передусім будь-якої інонаціональної історії літератури. І не лише в сенсі історії перекладу, завдяки викликам якого модифікується, збагачуючись, національний вокабуляр. Не тільки про переклади треба говорити – хто чи коли переклав, що, звісно, важливо, але в сенсі «зустрічі з Іншим», необхідне оте національне перепрочитання чужої історії літератури, про що писала проф. Т. Н. Денисова, цитуючи Адрієнну Річ: «Чим довше я живу, тим

більше історій я проживаю, тим більше поезій я прочитую і чую, тим більше я усвідомлюю саму складність і багатогранність нашого мистецтва, його абсолютну необхідність його часові й тим етичним та естетичним запитам, яким воно має відповідати».

Зайве говорити про те, що система культури, в яку входить і література як окрема, але не незалежна підсистема, аж ніяк є не сумою окремих явищ, а складним комплексом взаємозалежних і взаємореагуючих сутностей, що маркують одичне в химерному сплетенні спільних тенденцій. Ідентичність, формована та явлена в діалозі, виписана й закарбована в літературі різних народів, те, про що говорили Бахтін, Лотман, Поль де Ман, Дерріда й інші, ота, за Бахтіним, Самість як дарунок Іншого має визначити оптику національної рецепції чужої культури та її репрезентації. Неможливість гомогенного прочитання чужої літератури стає потужним фактором національної самоідентифікації, ґрунтованої на окремих геокультурних засадах.

Висновки і пропозиції. Компаративний погляд дасть змогу прокреслити вектори динамічного кроскультурного діалогічного співіснування літератур у процесі їх постійної деконструкції, реструктуризації й раміфікації. Імовірно, оце й буде найголовнішим у сучасному розумінні історії світової літератури за всієї окремишності національних літератур: неможливість їх адекватного прочитання без урахування того, що аргентинський семіотик Волтер Мігноло (Walter Mignolo) називає «бордерним мисленням» (border thinking) і про що згадувала Т. Н. Денисова. «Бордерна

гносеологія», за В. Мігноло, народжується саме в тому міжпросторі, на тій примарній межі, де зустрічаються західна епістемологія та не-західне емпіричне знання. Геоісторична локалізація визначає літературну топографію ідентичності – оце та константа, що, як видається, є засадничою як під час сучасного формування конкретної історії літератури, так і під час її викладання, що дасть можливість зберегти й утримати окремишній локус і ракурс національного в гетерогенній ризомі нинішньої розпростореної мультикультуральності. За таким принципом укладена історія американської літератури Ричарда Грея [2]. У передмові автор говорить про необхідність ревізії національної історії літератури, оскільки за останні 30 років кардинально змінився історико-культурний ландшафт нації: постійно з'являються нові спільноти, що модифікують і видозмінюють образ народу, а отже, по-новому конституують літературну історію США. Тому й мета дослідника – не тільки традиція й канонічні письменники та їхні головні твори, а й те, що вирізняє саме американську традицію і свідчить про її унікальну плюралістичність [2, р. IX]. І навіть у назвах розділів акцент зроблено на ідентичнісних аспектах становлення літератури: розділ 4, Література 1900–1945, Зміна національної ідентичності, або розділ 5, Література після 1945 року, До транснаціональної нації, що завершується підрозділом «Створюючи нові Америки». Як видається, сучасна історія літератури постає чимось на кшталт гетеротопії, що уможлиблює конструювання неможливого в реальності, уповні користаючись потенціями своєї фікційної природи.

Список літератури:

1. Денисова Т. Н. Історія американської літератури / НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 487 с.
2. Gray R. J. A Brief History of American Literature. A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2011. X, 417 p.
3. Smitherman S. Chaos and Complexity Theories: A Conversation. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.120.8402&rep=rep1&type=pdf>.

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ: МЕЖДУ КЕНОТИЧЕСКИМ ЛАБИРИНТОМ И АВТАРКИЕЙ

Статья во многом инспирирована рефлексиями о значимости научных изысканий выдающегося украинского филолога Т. Н. Денисовой (1934–2015). Результатом ее деятельности стала не только отечественная школа американистики, но и уникальная по объему материала «История американской литературы» (2012). Объектом анализа в статье являются те принципы, которые Т. Н. Денисова считала основополагающими для истории литературы как таковой: это специфический жанр академического литературоведения, который опирается на антологичность, диалог поколений, утверждение канона при его постоянной ревизии и т. п. Эти методологические принципы проф. Т. Н. Денисовой инициировали необходимость обновления канона «истории литературы», что вызвано кардинальным изменением природы Логоса и его воздействия на реципиента в постгутенберговскую эру. Приемлемо ли и сегодня понимание истории литературы как объективно самодостаточной, т. е. автаркической,

ибо она существует и развивается по своим законам, независимо от реакции критиков и изысканий мыслителей, или же она – кенотический лабиринт, в коридорах которого блуждают исследователи и студенты? В статье предлагаются новые стратегии формирования учебного процесса и создания новых, антологических пособий по истории литературы. В их числе – включение культурологического компонента в литературоведческие изыскания и формирование целостности восприятия современной культуры как синергетической системы; понимание литературного образования как фильтра восприятия действительности и как способа ее самостоятельной критической оценки; постоянная смена оптики прочтения классики, чему способствует рекурсивность учебных курсов и программ, которые каждый год начинаются и заканчиваются и которые каждый год с началом нового круга кенотического лабиринта открыты для модификаций с учетом новых реалий и вызовов современности. Если история литературы, как учебник и академическое исследование, может себе позволить состояние автаркии, то учебная программа требует рекурсивного обновления фильтров и выбранных для их формирования маркеров. Найти баланс между вариативностью и сохранением стабильности, сочетать постоянно моделируемый лабиринт обучения с автаркией канонического знания – главное задание новейшей истории литературы.

Ключевые слова: история литературы, Т. Н. Денисова, логос, автаркия, кенотический лабиринт, канон, рекурсивность.

HISTORY OF LITERATURE: BETWEEN THE KENOTIC LABYRINTH AND AUTARKY

This article is largely inspired by reflections on the importance of scholarly research of the outstanding Ukrainian philologist, prof. Tamara Denysova (1934–2015). The result of her activities was not only the national school of American studies, but also unique in coverage of the material “History of American Literature” (2012). This article dwells on the principles that Tamara Denysova considered fundamental for literary history as such: it is a specific genre of academic literature, which is based on anthologicity, the dialogue of generations, the statement of the canon in the process of its constant revision, etc. These methodological principles of prof. Denysova initiated the need to update the canon of the “history of literature”, which was caused by a fundamental change in the nature of Logos and its impact on the recipient in the post-Gutenberg era. Is the understanding of literary history as objectively self-sufficient, that is, autarkic, acceptable today, because it exists and develops according to its laws, regardless of the reaction of critics and scholars, or is it a kenotic labyrinth in the corridors of which researchers and students wander? The article proposes new strategies for the formation of the educational process and the creation of new anthological textbooks on the history of literature. Among them: the inclusion of the cultural component in the literary studies and the formation of the integrity of the perception of modern culture as a synergistic system; understanding of literary education as a filter of perception of reality and as a way of its independent critical assessment; the changing optics of reading the classics, which is facilitated by the recursiveness of courses and programs that begin and end every year, and which every year, with the beginning of a new circle of the kenotic labyrinth, are open to modifications – taking into account new realities and challenges of modernity. If literary history, as a textbook and academic research, can afford autarkic status, the curriculum requires a recursive update of the filters and markers chosen for their formation. Finding a balance between variability and preservation of stability, combining a constantly modeled labyrinth of learning with the autarky of canonical knowledge is the main task of the most up-to-date literary history.

Key words: history of literature, Tamara Denysova, logos, autarky, kenotic labyrinth, canon, recursiveness.